

Katowice, 21 września 2023 roku

DR HAB. PROF. UŚ MACIEJ FIC
INSTYTUT HISTORII
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY
UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH

**Recenzja pracy doktorskiej mgr Bartosza Stuły:
*Narracje historyczne w komiksach amerykańskich i latynoamerykańskich XX i XXI
wieku. Częstochowa 2023 (ss. 345),*
napisanej pod kierunkiem promotora dr hab. prof. UJD Macieja Janika**

Niniejsza ocena rozprawy doktorskiej została przygotowana w odpowiedzi na pismo dr. hab. Roberta Majznera - Przewodniczącego Rady ds. Nadawania Stopni Naukowych i Stopni w Zakresie Sztuki Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie z 20 lipca 2023 roku (dostarczone 22 sierpnia 2023 roku) - wraz z informacją, że zgodnie z uchwałą ww. Rady podjętą w dniu 14 lipca 2023 roku powołano mnie na recenzenta niniejszej dysertacji.

* * *

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska autorstwa Pana magistra Bartosza Stuły prezentuje temat interesujący poznawczo i ważny dla zrozumienia wpływu tzw. kultury popularnej (popkultury) na kształtowanie się wiedzy o przeszłości (w tym przypadku o historii mieszkańców kontynentów amerykańskich). Autor zdecydował się na podjęcie mało dotąd eksponowanej (choć obecnej) kwestii edukacyjnej i popularyzatorskiej siły komiksu jako formy przekazu historycznego¹. Efektem pracy i namysłu badawczego jest przedłożona do recenzji dysertacja.

¹ Szerzej por.: A. Suchoński, *Komiksy*, [w:] *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, red. J. Maternicki. Warszawa 2004, s. 147-148; M. Skotnicka-Palka, *Historia w komiksie*, [w:] *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon. Warszawa 2018, s. 401-409.

Analizę zawartości rozpocząć wypada od tytułu. Ze względu na specyfikę przeprowadzonych badań wymagał on uszczegółowienia, i Autorowi udało się w nim zawrzeć wszystkie najważniejsze aspekty. Odnotował więc zarówno zasadniczą podstawę rozważań (poszukiwanie obecności „narracji historycznych”), podstawowy obszar przeprowadzonej rekonstrukcji („w komiksach amerykańskich i latynoamerykańskich”) oraz przyjęte ramy czasowe (XX i XXI wiek).

Konstrukcja pracy - którą można określić mianem problemowej - generalnie odpowiada zaplanowanym celom i tematowi rozważań. Nie budzi większych wątpliwości przyjęta przez Autora kolejność rozdziałów, należy ją ocenić jako składającą się w logiczną konsekwencję strukturę: teoretyczne rozważania na temat komiksu jako szczególnej formy powieści graficznej - zarys uznanych za najistotniejsze dla dalszej prezentacji tematu wyimków z historii Ameryk - historyczny rys kształtowania się środowiska twórców i odbiorców komiksów w obu analizowanych terytoriach; analiza przypadków w odniesieniu do przedmiotu badań: opis specyfiki wątków historycznych w komiksach na terenie Stanów Zjednoczonych oraz w krajach latynoamerykańskich - wreszcie część podsumowująca i syntetyzująca rozważania. W efekcie praca została podzielona na pięć rozdziałów, z których większość zyskała jeszcze wewnętrzne podrozdziały. Rozdziały zostały poprzedzone wstępem i zwięźzione podsumowaniem, bibliografią i spisem ilustracji. W ocenie piszącego te słowa można było jeszcze rozważyć inne brzmienie użytych ostatecznie tytułów rozdziałów, ponieważ nie zawsze wystarczająco jasno oddają one zawartość (por. np. „Rozdział 3: Komiks amerykański” czy „Rozdział 4: Komiks latynoamerykański”).

We wstępie zamieszczone zostały wszystkie najistotniejsze kwestie, które powinny zostać umieszczone w tej części pracy. Wskazano w nim korzenie komunikacji z wykorzystaniem elementów graficznych. Jasno zdefiniowano główny („ukazanie, w jaki sposób w jednym z gatunków współczesnej popkultury - komiksie, a konkretnie powieści graficznej, tworzy się narracje przybliżające masowemu odbiorcy wybrane treści dziejowe, wykorzystując przy tym elementy historii akademickiej”) i „uzupełniające” cele powstania pracy („ukazanie sposobu postrzegania dziejów własnych przez dwa duże i zarazem różne kręgi kulturowe Nowego Świata w kontekście komiksów, a konkretnie elementów narracji powieści graficznej” i ukazanie, że „obrazkowe historie to nie tylko powszechnie uznawana masowa rozrywka, ale także dobre źródło pozwalające poznać formy interpretacji historii latynoskiej i amerykańskiej przez twórców z XX wieku i pierwszych dwóch dekad wieku XXI”). Dobrze, że w dalszej części dysertacji Autor zastrzegł przy tym, że „[p]rzeprowadzenie uzasadnionej metodologicznie operacji komparatystycznej, odnoszącej się do ogromnej zbiorowości komiksów z obu kontynentów, przerasta możliwość tego

studium”, stąd „[z]wrócenie się ku Hispanoameryce”, które „ma przynajmniej sygnałnie zauważyć pewne tendencje, które występują w komiksie latynoskim [...]”², choć i tak dobór materiału należy uznać jako znaczące dokonanie autorskie. Dodać można od razu, że szkoda że tak rzadko Autor podjął próbę odpowiedzi na pytania o inspirację autorów konkretnych komiksów: z czego wynikało ich powstanie, czy wdrazali oni świadomie elementy czegoś, co dziś zwiemy polityką historyczną państwa, czy działania były samodzielne, inspirowane czy wręcz były efektem presji (nakazu)?³ Przedstawiono i przekonująco uzasadniono wybór obszarów badawczych i ram czasowych. Wyjaśniono najistotniejsze z perspektywy dociekań metody badań. Streszczona została zawartość poszczególnych rozdziałów. Dokonano wreszcie przeglądu wykorzystanych źródeł (w tym przypadku status taki nadano komiksom), a także obszernego zestawu literatury i zasobów Internetu (co bardziej szczegółowo zostanie opisane w dalszej części recenzji). Autor odnotował w nim wreszcie - co należy uznać za szczególnie cenne - że z pełną świadomością i premedytacją sięgnął do zasobów (północno)amerykańskich i latynoamerykańskich, by przyjrzeć im się niejako „z zewnątrz”, jako badacz reprezentujący inny krąg kulturowy.

Rozumiejąc specyfikę pracy zmuszony jestem zwrócić uwagę na widoczną dysproporcję objętości poszczególnych rozdziałów, które liczą kolejno: 17, 44, 116, 73 i 35 stron. Rozdziały pierwszy i drugi można określić jako stanowiące wprowadzenie do zasadniczej części pracy. Treści w nich zawarte uznać trzeba jednak za niezbędnie potrzebne do podjęcia zasadniczych rozważań nad tematyką określoną w tytule pracy. Dlatego w pierwszym rozdziale (zatytułowanym „Forma powieści graficznej”) Autor zestawił i wyjaśnił wybraną terminologię dotyczącą komiksu, jego genezy i rozwoju oraz specyfiki, zwrócił też uwagę na elementy warsztatu badań nad komiksem. Podobny charakter ma także rozdział drugi (pt. „Historia postkolonialnego Nowego Świata i jego komiksu”), w którym Autor zakreślił wybrane wydarzenia i procesy (nazwał je „momentami dziejowymi”), które uznał za ważne dla zbudowania „tła” i kontekstu rozważań, prowadzonych w rozdziałach trzecim i czwartym; a także zaprezentował syntetycznie historię komiksu amerykańskiego i latynoskiego.

Najważniejsza i zasadnicza część pracy obejmuje rozdziały od trzeciego do piątego. W trzecim (zatytułowanym dość ogólnie „Komiks amerykański”) zaprezentowane zostały wybrane przez Autora wątki, w tym przypadku związane z jednym tylko państwem - Stanami Zjednoczonymi Ameryki. W poszczególnych podrozdziałach przedstawił on: wojnę secesyjną i Kapitana

² B. Stula, *Narracje historyczne w komiksach amerykańskich i latynoamerykańskich XX i XXI wieku*. Częstochowa 2023, s. 191.

³ Choć wskaźmy, że próby takie podjął m.in. podczas opisu narracji komiksowej dotyczącej wojny hiszpańsko-amerykańskiej, *Chile lat 70. XX stulecia czy alternatywnej wizji przeszłości Meksyku*.

Amerykę jako symbol współczesnego narodu Jankesów; obraz bohaterów podbijających „Dziki Zachód”; sylwetkę amerykańskiego symbolu biznesmena przełomu wieków, Sknerusa McKwacza; udziału Afroamerykanów w Wielkiej Wojnie (tzw. *Harlem Hellfighters*); obrazu diaspory żydowskiej w USA w okresie międzywojennym XX wieku; widzianych z perspektywy Stanów Zjednoczonych realiów II wojny światowej (na przykładzie przygód Kapitana Ameryki, Szwadronu Czarnego Młota oraz Mause); zimnowojennego tła dokonań superbohaterów (m.in. Spider-Mana); szalenie dla Amerykanów istotnego wątku zagrożenia terrorystycznego w XXI wieku; wreszcie wyobrażonego obrazu przyszłości (m.in. z udziałem Supermana), określonego przez Autora za Brianem Massumim mianem „futures past”.

Czwarty z rozdziałów (pod równie ogólnie brzmiącym tytułem „Rozdział 4: Komiks latynoamerykański”) został skonstruowany z jednej strony podobnie, z drugiej nieco odmiennie. Podobieństwo polega na zogniskowaniu przykładów komiksowej narracji wokół poszczególnych wątków, różnica na sięgnięciu do komiksów z różnych krajów latynoamerykańskiego kręgu hiszpańskojęzycznego (przypomnijmy, że Autor użył dla ich nazwania określenia „Hispanoameryka”⁴): Chile, Kolumbii, Kuby, Meksyku, Peru. W tej części skreślono obraz walk wojny amerykańsko-hiszpańskiej z końca XIX wieku; fragment rewolucji przeciw rządowi Meksyku z II dekadzie XX wieku; różne wycinki rzeczywistości Chile w XX stuleciu; konfliktu w Peru lat 80. ubiegłego wieku (zabójstwa dziennikarzy w Uchuraccay); zamachu w kolumbijskiej Bogocie z 1985 roku; meksykańskiej i chilijskiej współczesności i alternatywnej wersji historii. Przywołane zestawienie pozwala dostrzec już „na pierwszy rzut oka”, że o ile wizja prezentowana w komiksach tworzonych w USA jest bardziej jednorodna, to wytwory wykreowane w Ameryce Łacińskiej charakteryzuje znaczna różnorodność (tak w zakresie inspiracji, okoliczności powstania, jak i realiów społeczno-polityczno-ustrojowych państw, w których były wydane czy nawet przyjętych rozwiązań artystycznych). Tym większa zasługa Autora dysertacji, że udało mu się sprawnie pogrupować i skategoryzować analizowany materiał i zbudować i przedstawić swoje rozważania w klarowny sposób. Podkreślić wypada, że Autor świadomie próbował dekonstruować obraz narracji komiksowej. Dodać też można, że na pochwałę zasługuje sięgnięcie przez Autora po „nieoczywiste” wybory – do prac, którym bez dokładniejszej analizy trudno przypisywać historyczną podbudowę.

O ile rozdziały trzeci i czwarty miały przede wszystkim charakter analityczny (choć, jak już sygnalizowano, Autor podjął udaną próbę syntetycznego zestawienia i uporządkowania przedstawionych treści) to zawartość piątego z rozdziałów (zatytułowanego „Komiksowe narracje historyczne. Propozycje finalne”) stanowi zdecydowanie próbę przygotowania syntezy. Za-

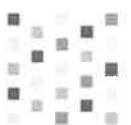
⁴ B. Stula, *Narracje historyczne w komiksach...*, s. 273.

myst Autora właściwie definiuje druga część tytułu rozdziału. Przywołane „propozycje finalne” obejmują kwestię definicji (poddanej ponownej analizie), ale także autorską typologię komiksów historycznych, wspartą badaniami, z wykorzystaniem skonstruowanego przez siebie narzędzia analitycznego - matrycy. W tej części szczególnie mocno uwidacznia się naukowy walor dysertacji: próba stworzenia teoretycznej podbudowy przeprowadzonej analizy, sięganie do propozycji innych autorów (Hugo Lobosa) i wykorzystanie jej do skonstruowania własnego modelu i przedstawienia (także z wykorzystaniem rozwiązań graficznych) dostrzeżonych tendencji, ale i różnic między rozwiązaniami z USA i Hispanoameryki.

Konstruując swoją pracę mgr B. Stoła miał świadomość potrzeby umieszczenia przedmiotu swoich rozważań w szerszym kontekście. Dowodzą tego zwłaszcza pierwsze dwa rozdziały, ale dość obszerne odwołania do historycznego tła znajdują się także w różnych częściach rozdziałów trzeciego i czwartego (co z jednej strony jest świadectwem troski o właściwą prezentację, ale z drugiej nieco utrudnia odbiór całości). Trzeba zauważyć, że Autor sprawnie poruszał się w podjętej tematyce, szeroko i umiejętnie wykorzystując zgromadzony przez siebie materiał i dorobek wydawniczy, trafnie odczytując i tłumacząc zarówno kontekst, jak i dekonstruując używane w komiksach symbole i metafory (Autor używał m.in. określenia „konceptualizacji wizualnej”). Co uznać można za szczególnie wartościowe, Autor dostrzegł i wyjaśnił także konteksty wynikające z czasu powstawania konkretnych tytułów. Konstatacje te są tym ważniejsze, że przedstawiona do oceny praca pozostaje opracowaniem korzystającym z materiałów wywiedzionych - co już kilkakrotnie przywołano - z innych kręgów kulturowych, których analiza wymagała nie tylko znajomości języków angielskiego i hiszpańskiego, ale również wiedzy o kulturze i historii analizowanych obszarów. Za szczególnie interesujące dla czytelnika można uznać zwłaszcza sięgnięcie do zasobów latynoamerykańskich, jako mniej znanych polskiemu odbiorcy i interesująco budujących komparatystyczne zestawienie (jak zauważył sam Autor: „pewnej paralelności” i zbieżności „konstrukcji narracyjnych”). Na wyróżnienie zasługuje też decyzja Autora, szczególnie świadomego ze względu na prowadzone badania, obowiązującego współcześnie „imperatywu obrazowania”, by szeroko egzemplifikować narrację autorską sięgając po ten element przekazu, stanowiący istotne uzupełnienie odautorskiej narracji, dobrze zintegrowany z zamieszczonymi treściami, i - co szczególnie warte podkreślenia - w dużej mierze samodzielnie przygotowany przez Autora. Z pewnością na ostateczną ocenę pracy wpływa także podjęta przez Autora analiza graficznych rozwiązań obecnych w komiksach (m.in. oddzielania od siebie kolejnych wątków, używanych kolorów czy form zamieszczania tekstu), również stosowanie w narracji uzupełniającej towarzyszącej ilustracjom nie tylko warstwy informacyjnej, ale i wyjaśniającej. Szkoda, że

część fotografii ma słabą jakość, utrudniającą samodzielną weryfikację opisywanych tropów. Można żałować, że nie dość wyraźnie wybrzmiało przedstawienie wniosków dotyczących obserwacji badacza „z zewnątrz”. Jako widoczny mankament można także wskazać, że Autor zrezygnował z podsumowywania poszczególnych rozdziałów, przez co sprawiają one (przynajmniej w części) wrażenie niedokończonych.

Z powinności recenzenckiej można oczywiście wskazać na nieuwzględnione pozycje, które wydają się przydatne w analizowanej tematyce (np. przywołaną już pracę *Historia w przestrzeni publicznej* pod redakcją Joanny Wojdon⁵), nie mam jednak wątpliwości, że ich uwzględnienie nie wpłynęłoby w zasadniczy sposób na sformułowane w pracy wnioski i oceny, mogłoby jedynie pełnić rolę kolejnego ich potwierdzenia.

Nie budzi większych wątpliwości sprawność warsztatowa Autora. Miejscami styl prowadzonej narracji jest może zbyt „unaukowany” (przez stosowanie dużej ilości pojęć i terminów z nauk humanistycznych⁶) - za przykład niech posłuży zdanie „*Steampunk* to retrofuturystyczny podgatunek literatury *science fiction*, który pochodzi od cyberpunku”⁷. W pracy pojawiają się też powtórzenia wątków i myśli; ale w większości czyta się ją dobrze. Stylistyczne usterki pojawiają się rzadko, są jednak obecne w narracji (np. „typologie te, opracowana przez polskich badaczy, może wpisać się w konwencję... - s. 20; „mamy do czynienia w sierpniu 1863 roku, co zostało podkreślone w tekście...” - s. 80; „był zasmucony i zły z powodu córki Alice, która zmarła w młodym wieku” - s. 114); umieszczanie (niekonsekwentnie) samego inicjału imienia albo imienia w pełnym brzmieniu (np. s. 19) albo pomijanie imion przywoływanych postaci (jak w przypadku Thomasa Woodrowa Wilsona - s. 75); w niektórych fragmentach - m.in. s. 33, 175 - zastosowana została narracja w czasie teraźniejszym. Na kartach pracy pojawiło się niekonsekwentne stosowanie zapisu: m.in. Szejenów - Czejenów; dość często Autor błędnie stosował tzw. podwójne spacje bądź nie oddzielał od siebie wyrazów (por. np. s. 25, 39, 43, 57, 58 i d.); nie udało się też uniknąć błędów w zapisie (np. „Jayhakwers” - „Jayhawkers” - s. 80 czy „opmkah” - „opmakh” - s. 115). Czasem na kartach dysertacji pojawiły się nieco zaskakujące tezy (jak np. zamieszczona na s. 57 informacja o wsparciu Fidela Castro w przejęciu władzy na Kubie przez „innych wybitnych działaczy lewicowych”). Jednocześnie bezsprzeczną wartością pracy pozostają próby Autora (można je ocenić jako odważne, ale też skuteczne) budowania własnych propozycji, jak ta, w której zaproponował typologię narracji o wojnie - s. 76). Wszystko to pozwala na

⁵ *Historia w przestrzeni...*

⁶ Czasem nawet nie wyjaśnionych - por. np. wprowadzenie terminu uchronia (czyli utworu przedstawiającego inną wersję wydarzeń historycznych niż rzeczywistość - tzw. historii alternatywnej).

⁷ B. Stula, *Narracje historyczne w komiksach...*, s. 253.

ogólną pozytywną ocenę prawidłowej pracy z wykorzystaniem warsztatu naukowego historyka, biorąc pod uwagę całość rozważań należy więc podkreślić sprawność warsztatową i pisarską, która przełożyła się na dobrze przygotowany tekst.

Niekwestionowana wartość merytoryczna pracy ma swe źródło w wykorzystanym zasobie źródeł i literatury. Autor przeprowadził szeroką kwerendę biblioteczną, której podstawę stanowiła analiza 26 komiksów (wydanych w językach: angielskim, hiszpańskim i polskim). Imponująco wygląda zestawiona w bibliografii lista książek, rozdziałów w pracach zbiorowych, artykułów w czasopiśmie, pracach i zeszytach naukowych, wsparta sięgnięciem do zasobów Internetu. Silną stroną dysertacji pozostaje różnorodność doboru komiksów, zarówno w zakresie „podgatunku”, jak i celów powstania (pogłębienia dumy, ale także przywoływania trudnych wydarzeń z przeszłości - można rzec, odwołując się do retoryki polityki historycznej: „pedagogiki dumy” i „pedagogiki wstydu”). Bezsporną korzyścią jest także sięgnięcie do opracowań anglo- i hiszpańskojęzycznych, pozwalających na szeroką interpretację prowadzonych rozważań. Słabością (ale wyłącznie zestawienia w bibliografii) jest powtarzanie tych samych książek przez zestawianie obecnych w nich rozdziałów (jak np. Historii Stanów Zjednoczonych Ameryki).

Za zaletę pracy uznać trzeba, że Autor w pełni zdawał sobie sprawę z obowiązków, jakie ciążyą na osobie prowadzącej badania historyczne i właściwie się z nich wywiązał. Należy to podkreślić zwłaszcza w kontekście głównego przedmiotu rozważań, który wymagał dobrego panowania nad pozyskiwanym materiałem. Biorąc pod uwagę całość rozprawy doktorskiej raz jeszcze wypada odnotować, iż należy ją uznać za sprawnie przygotowane i dojrzałe studium badawcze z zakresu nauk historycznych, którego Autor umiejętnie skorzystał z elementów warsztatu naukowego badań humanistycznych i społecznych. Wątpliwości, na które zwrócono uwagę w niniejszej recenzji, nie wpływają w znaczący sposób na wartość rozprawy, przywołane zostały bardziej z myślą o dalszym rozwoju kariery naukowej Autora, niż w celu deprecjonowania jego dotychczasowych wysiłków. Praca wydatnie poszerza naszą wiedzę o zagadnieniach do tej pory mało obecnych w polskich badaniach naukowych. W konsekwencji podjętej analizy otrzymaliśmy ciekawie odtworzony obraz tytułowych „narracji historycznych w komiksach amerykańskich i latynoamerykańskich XX i XXI wieku”, a przeprowadzone poszukiwania i ustalenia czynią z magistra Bartosza Stuty jednego z lepszych (m.in. obok Bartłomieja Janickiego) polskich znawców historycznych „badań komiksologicznych”⁸.

* * *

⁸ B. Stuta, *Narracje historyczne w komiksach...*, s. 12.

Podsumowując przeprowadzone rozważania stwierdzam, że przekazana mi do oceny praca stanowi przykład dobrze udokumentowanej i solidnie napisanej pracy badawczej i spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, zgodnie z ustawą z 3 lipca 2018 roku (Dz.U. z 2018 roku, poz. 1669) oraz ustawą z 20 lipca 2018 roku (Dz.U. z 2018, poz. 1668 z późn. zm.). Na tej podstawie zgłaszam wniosek o dopuszczenie Pana magistra Bartosza Stuły do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie wnioskuję o uznanie ww. pracy doktorskiej za wyróżniającą.

maciej fic

.....
(MACIEJ FIC)